

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / *Received*: 30.11.2017 • Kabul Tarihi / *Accepted*:20.02.2018

Sivas Devlet Yıllıklarına Göre XIX. Asırda Tuz Madenleri

Neşe COŞKUN

Dr. Öğr. Üyesi

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Turizm Otel İşletmeciliğın Yüksek Okulu, Van-Türkiye

ORCID:0000-0002-1112-1567

nescoskun@yyu.edu.tr

Öz

Binlerce yıldır insanoğlunun yaşamsal gereksinimlerin karşılanması, zirai ve hayvansal ürünlerin işlenmesi ve uzun süre depolanarak kullanımı için-elzem olan tuz Osmanlı coğrafyasındaki farklı şehirlerde doğal kaynak olarak bulunmaktadır. Çalışmaya konu olan 19.asırda Sivas ve çevre yerleşimlerin tuz ihtiyacı da bölgede bulunan tuz madenleri kullanılarak karşılanmıştır. Sivas Vilayet Salnameleri bu konuda çalışan araştırmacılar için kıymetli bir kaynaktır. Zira tuzlaların (memlehalının) adları, en yakın yerleşim alanına ve vilayet merkezine olan uzaklıkları, üretilen tuzun kalitesi ve miktarı, tuzlada vazife yapan Müslüman ya da Hıristiyan görevlilerin adları ile bölge güvenliğinin temini ile görevli asker sayıları salnamelerde oldukça detaylı bir şekilde kayıt altına alınmıştır.

Çalışmada sadece Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtları olan H.1288/M.1871, Salname-i H.1289/M.1872, H.1292/M.1875, H.1293/M.1876, H.1298/M. 1880, H.1300/M.1882, H. 1301/M.1883, H.1302 /M.1884 yıllarına ait Osmanlı Devleti tarafından bastırılmış olan Sivas Salnameleri (Sivas Yıllıkları) kullanılmış, Yıllıklarda yer alan tüm bilgiler sistematik olarak tasnif edilmiş, bu şekilde tuzlalar hakkındaki resmi bilgilerin tasnif edilerek konunun akademik literatüre kazandırılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Memleha, Tuzla, Salname.

Sivas Saltmarches According To The State Annuals In The XIX. Century

Abstract

Before using electricity and refrigerators commonly, salt is always a vital good of consumption during the history of humanbeings to store foods or to process agricultural or bestial products. In the lands of the Ottoman state numerous local saltmarches were enough to consumption of all settlers. In the article; Sivas Saltmarches were defined in terms of the state's annuals printed especially after first half of the XIX.century.

State annuals (Salnames) of the years; H.1288/M.1871, H.1289/M.1872, H.1292/M.1875, H.1293/M.1876, H.1298/M. 1880, H.1300/M.1882, H.1301/M.1883, H.1302 /M.1884 was used in the article to point out basic informations of salines of Sivas district in the XIX. Century. According to the annuals, civil servants Muslims or Christians if qualified, appointed by the local authorities worked there, all activities in the saltmarches ,distances of the saltmarshes to the nearby settlements, yearly amount and quality of salt produced and consumption locations and number of law-enforcement authorities- armed soldiers were recorded and printed by the Ottoman state for public affairs in the annuals clearly.

Keywords: Sivas, Saltmarches, State Annuals.

GİRİŞ

Tuz, elektrik enerjisi ile çalışan soğutucuların kullanımından önce besinleri uzun süre saklamak, zirai ve hayvansal ürünlerin işlenmesi ve başka yaşamsal amaçla insanoğlu tarafından binlerce yıldır kullanılmıştır. Yaşam alanlarında hayati bir ihtiyaç olan tuz kaynaklarının bulunması insanların hayatlarını kolaylaştırmış, kaynaklar ihtiyacı karşılamak konusunda yetersiz ise farklı bölgelerden tuz alımı sağlanmıştır. Osmanlı ülkesi yayıldığı büyük coğrafi alan sebebiyle doğal tuz kaynakları konusunda oldukça zengindir. Bu sebeple hiçbir zaman ülke dışından tuz alımı gerçekleşmemiş, gereksinim ülke içi kaynaklarla giderilmiştir. Araştırmaya konu olan Sivas bölgesi de tuz madenleri yani memlehaler konusunda kendine yeterli ve dışarıya ürün satan bir yerleşim durumundadır.

Osmanlı Devleti'nin resmi yayını olan ve 1800'lerin sonundan itibaren istisnai durumlar dışında düzenli olarak yayınlanan Vilayet Salnameleri şehir tarihi çalışan araştırmacılar için son derece kıymetli bir kaynak koleksiyonu mahiyetindedir. Bu salnamelerde bir şehrin ticari, sosyal, iktisadi, askeri ve dini yaşamının ana hatları çizilmiş, kimi zaman ise üretim alan ve birimleri hakkında oldukça detaylı bilgilendirmeler yapılmıştır. Üretilen tuz miktarı kıyye olarak salnamelerde kayıt altına alınmıştır. 1 kıyye 400 dirhem yani 1283 gramdır. Sivas tuzlaları konusunda da bu kaynaklar araştırmacılara yol gösterecek kadar detaylıdır. Çalışmada sadece Salname-i Vilayet-i Sivas (H.1288/M.1871), Salname-i Vilayet-i Sivas H. (1289/M.1872), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 3, 120 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1292/M.1875, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 5, 142 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1293/M. 1876, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 6, 128 s. ; Salname- i Vilayet-i Sivas H. 1298/M. 1880, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 8, 233 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1300/M. 1882, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 10, 189 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1301/M. 1883, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 11, 223+103 s. ; Salname-i Vilayet-i Sivas H. 1302/M.1884, Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 12, 460 s. kullanılmıştır. Amaç Osmanlı Devleti'nin resmi kayıtlarının tetkiki ile tuzlalardaki üretim hakkında bir durum tespitinde bulunmaktır. Yıllıklarda kayıt altına alınan muhtelif bilgi kimi zaman mukayese edilerek değerlendirilmiştir. Sivas Vilayet Salnameleri çalışmada SVS olarak kısaltılmıştır.

19.yüzyılda Sivas ve çevresinde bulunan 16 adet memlehadada bölgenin ihtiyacını karşılayabilecek ve çevre yerleşimlere de satılabilecek kadar miktarda tuz üretimi yapılmış ve tuzlalarda hem üretim hem de satış aşamalarında ırksal ayırım gözetilmeden Osmanlı tebaası memurlar görev yapmıştır. Merkezi ve yerel idare üretim alanlarının güvenliğini sağlamak amacıyla askeri güçten faydalanmıştır. Sivas Vilayet Salnameleri memlehaler konusunda araştırmacılara tuzlaların il merkezi ya da kazaya olan uzaklığı, üretilen tuzun miktarı, kalitesi, tüketim bölgeleri ile asayişten sorumlu kolluk güçlerinin adedi gibi detaylı bilgiler sunmaktadır.

SİVAS SALNAMELERİNDE MEMLEHALAR (TUZLALAR)

Çalışmada kullanılan Sivas Devlet Yıllıklarına göre 1289 H. tarihinden itibaren kentte Cedit, Mardabaş, Çakrı, Peliç, Celalli, Finize, Fadlum, İşhanı, Yenice, Cerid, Palas, Körce, Bedirli, Tuzhisar, Hamo, Hargün ve Bingöl Memlehalarda tuz çıkarılmış ve üretilen tuz sadece vilayette değil yakın yerleşim yerlerinde de tüketime sunulmuştur. Vilayet merkezinde görevlendirilen memurlar ise il dâhilinde çıkarılan tuzun nitelik ve nicelik açısından kayıt altına alınmasından ve gelen tuzun usulüne uygun olarak satılmasından sorumludur.

1289 H. senesinde Sivas Vilayet merkezinde çalışanların adlarına bakıldığında çalışanlar arasında mensubu buldukları ırk ya da inanç grubunun atanmada esas olarak görülmediği tartışılmaz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 1289'da senede sandık emini Karabet Efendi, serkâtip Ömer Efendi ve Mehmed Şevket Efendi (SVS.H.1289/M.,1289: 54), 1293 H. senesinde ise sermemur Osman Vefa Efendi, sandık emini Ömer Hilmi Efendi, başkatip Mehmed Behçet Efendi, merkez ambar katibi Ali Rıza Efendi ile tezkire katibi Hacı Hüseyin Efendi görev başındadır (SVS.H.1293/M. 1876: 94).1298 H. yılına gelindiğinde sandık emini Ömer Hilmi Efendi ile başkâtip Mehmed Behçet Efendi dışında tüm memurların değiştiği ve sermemur Ahmed Hamdi Efendi, ikinci kâtip Ali Rıza Efendi ve tezkire kâtibi Rahmi Efendi'nin görev yaptığı görülmektedir (SVS.H.1298/M.1880: 67). 1302 H. senesinde ise tüm memurların görevden el çektirildiği salname kayıtlarına yansımıştır. Birimin adı artık Duyun-u Umumiye İdaresi Memleha Memurluğudur. Merkez müdürü Ağah Bey, müdür muavini Miyola, başkâtip Mehmed, ikinci kâtip Hafız Ahmed Efendi, mukayyid Hasan Rıza Bey ve sandık emini Yorgi Efendi ile birlikte 10 adet nefer de hizmet sunmaktadır (SVS.H. 1302/M.1884: 360). Sivas merkez idaresinde çok sayıda silahlı gücün asayişini temin amacıyla kullanılması aslında merkezi idarenin tuz üretimine ve ihtiyaç duyulan bölgelere dağıtımına verdiği önemin göstergesi gibidir.

Salnamelerde yer alan Sivas vilayetindeki memlehalardan ilki yıllık yaklaşık 900.000 kıyye ikinci kalite tuz üretilen ve il merkezine 12 saat mesafede bulunan ve 1301 H. tarihinde Koçgiri Kazasına bağlanan Cedit Tuzlasıdır. (SVS.H.1301/M. 21883: 73). 1289 Salnamesi kayıtlarına göre sandık emini, serkatib ve sermemur olarak adları zikredilmeyen üç memur memlehadaki görev yapmaktadır (SVS.H.1289/1872:54.) 1292 H. senesinde kantarcı Seyyid Ali Efendi, ambar emini Hafız Hüseyin Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 105), 1293 H. yılında ambar emini Hasan Sezai Efendi ve kantarcı Hamdi Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 94), 1298 H.'de ambar emini Abdurrezzak Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 68), 1300 H. Senesinde memur Bedros Ağa ile kâtip ve kantarcı Yakup Efendi (H.1300/M.1882: 74) bahsi geçen tuzlada görev yapmışlardır. 1301 H.'de memurların isimleri ve görev yerlerinde değişim sözü konusu olmamıştır (SVS.H.1301/M.1883: 73).1302 H. Yılına gelindiğinde Bedros Ağa'nın ihracat memuru olarak görevlendirildiği, memur Hacı Abdullah Efendi, katip Feyzullah Efendi ve kantarcı Osman Ağa'nın Cedit Memlehası'nda

görev yaptıkları görülmektedir (SVS.H.1302/M.1884: 360). Cedit tuzlasında görev yapan memurların vilayet salnamelerinde yer alan isim listesi Osmanlı makamlarının gayri Müslimlere bakış açısını ortaya koyar niteliktedir. Bedros Ağa görev yaptığı iki yılın ardından mesleki ve şahsi nitelikleri göz önüne alınarak ihracat memuru olarak vazifelendirilmiş ve söz konusu kadroya başka bir ismin atanması gerçekleşmemiştir. Çalışmada kullanılan salname kayıtlarına göre Cedit tuzlası ve çevresinde ciddi bir asayiş sorununun yaşandığını söylemek olası değildir. Zira bölgeyi koruyan nefer ve süvari sayısında değişim mevzu bahis olmamıştır.

Vilayetteki ikinci tuz üretim alanı 1301 H. Senesinde Koçgiri ilçesine bağlanan, Sivas'a 23 saat mesafede bulunan ve senede 300.000 kıyye 1. kalite tuz üretimi yapılan ve Karahisar ile Koçgiri'nin tuz ihtiyacını karşılayan Cerid Tuzlasıdır (SVS. H.1301/M.1883:73). 1289 H.'de ambar kâtipi Numan Efendi ile kâtip Hacı Hüseyin Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54) bölgede görev yapmıştır. 1298 H. Senesine gelindiğinde görülen ihtiyaca binaen kantarcı alımı söz konusu olmuş ve memur-ambar emini Hüseyin Efendi, kâtip-sandık emini Ahmet Rıfat Efendi ile kantarcı Hasan Ağa memlehadada vazife yapmışlardır (SVS.H.1298/M.1880: 71). 1300 H. yılına gelindiğinde memur Hacı Yusuf Efendi, kantarcı İstavri ve kâtip Ahmed Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 75), 1301 H. senesinde memur Fazıl Ağa ile kantarcı kâtipi Mehmed Efendi (SVS.H.1301/M.1883:73) ve 1302 senesinde de memur Hacı Abdi Efendi, kâtip Ali Efendi ve ilk defa atanan ihracat memuru Abdurrezzak Efendi tuzlada görev yapmışlardır (SVS.H.1302/M.1884: 360). Bölgenin asayışı diğer memlehalarda olduğu gibi devletin resmi kolluk güçleri tarafından sağlanmıştır. 1298 H. senesi memlehanın diğer yıllardan farklı olarak asayiş sorunları yaşadığı bir yıl olarak senenin salnamesinde kayıt altına alınmıştır. Daha önce 4 olan asker sayısı 1298 H.'de 8 adet askeri personele yükselmiştir (SVS.H.1298/M.1880: 7). Bu durum tuzlanın güvenliğinin sağlanmasının artık zorlaştığı fikrini doğurmaktadır.

Tuz Gölü Karyesinde olan Çakrı Memlehası Koçgiri Kazasındaki üçüncü tuz üretim alanıdır. 1301 H. senesine kadar her sene yaklaşık iki milyon kıyye olan üretimin tamamı bölgede tüketilmektedir. 1301'de 600.000 kıyye üretim artışının sağlandığı salnamede kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1301/M.1883:72.).1302 H. yılında üretilen tuzun nicelik olarak artışı Sivas, Malatya, Harput ve Karahisar'a sevkini, memlehadaya bir de ihracat memuru atanmasını zorunlu hale getirmiştir. (SVS.H.1302/M.1884: 360). Salname kayıtlarına göre 1289 H. senesinde tuzlada iki memur vazife başındadır lakin mezkur şahısların adları zikredilmemiştir. (SVS.H.1289/M.1872: 55)1292 H. yılında kantarcı olarak Davut Efendi ve İbrahim Efendi ile ambar memuru Seyyid Mehmed Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 105). 1293 H. senesinde kantarcı İbrahim Efendi'nin yerini Osman Ağa almış, diğer çalışanlarda bir değişiklik mevzubahis olmamıştır (SVS.H.1293/M.1876: 94). 1298 H. yılında tuzlada görevli eski memurlardan Osman Ağa ile ambar emini Mehmed Şakir Efendi ve kantarcı İzzet Efendi vazife yapmışlardır

(SVS.H.1298/M.1880: 67). 1300 H. senesinde ise görevine devam eden kantarcı İzzet Efendi ile beraber ambar emini İsmail Efendi ve ikinci kantarcı Mehmed Ağa memlehadada hizmet sunmuştur (SVS.H.1300/M.1882: 74). Ertesi yıl kantarcılar haricinde diğer tüm çalışanlar değişmiş, memur Nuri Bey, katip Halil Efendi, başkatip Ömer Efendi ve sandık emini Süleyman Bey göreve başlamıştır (SVS.H.1301/M.1883: 72). 1302 H. senesinde ise memur Osman Bey, başkatip Nuri Efendi, ihracat memuru Ömer Efendi, sandık emini Halil Efendi, ambar emini Hacı Efendi ile kantarcılar Abdullah Ağa ve Hampar Ağa memlehadada hizmet vermişlerdir (SVS.H.1302/M.1884: 360). Tuzlanın asayiş hususunda 1293 H. senesi diğer yıllardan daha farklı bir görünüm sunmaktadır. Genelde 6 adet neferle korunan memlehadada ilk kez mezkur senede güvenliğin temini amacıyla 13 askerin görevlendirildiği bilgisi salnamede kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1293/M.1876: 94).

Sivas vilayetine bağlı olan Hafik Kazasında şehirde yapılan tuz üretiminin kayda değer bir kısmını gerçekleştirmiştir. Kazadaki ilk memleha Tavşanlı Karyesindeki Tuzhisar; Sivas ve civarına tuz sağlayan bir başka üretim birimidir. Sivas vilayet merkezine 5 saat mesafededir (SVS.H.1292/M.1875: 109). Bölgede 1. kalite tuz üretilmekte ve yıllık üretim hacmi 200.000 kıyye kadardır (SVS.H.1301/M. 1883: 77). 1289 H. senesinde ambar kâtipi Hacı Yusuf Ağa ve kâtip ise Hafız Mehmed Efendi'dir. 1292 H. yılına gelindiğinde salnamede tuzlanın yerine dair detaylı bilgi bulunmaktayken üretilen tuzun miktarı ve kalitesi belirtilmemiştir. Mezkur senede memur ve ambar emini Ali Ağa, Katip- sandık emini Mustafa Efendi ile berabere kantarcı olarak Süleyman Ağa görev yapmaktadır. Bölgenin asayiş ise asker tarafından sağlanmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 109). 1293 H. senesinde memur- ambar emini Osman Ağa, kâtip-sandık emini Süleyman Bey ile kantarcı Ömer Ağa, 1298 H. yılında memur- ambar emini Ahmed Hamdi Bey (SVS.H.1298/M.1880: 69) , kâtip- sandık emini Yakup Efendi ile kantarcı Hüseyin Ağa, 1300 H. senesinde memur Musa Efendi ve kâtip Mehmed Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 77), 1301 H. yılında memur Hoca Ahmed Efendi ile kâtip Muharrem Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 73) ve çalışmada kullanılan son salname kayıtlarına göre 1302 H.'de memur Hacı Hamdi Efendi ve kâtip Osman Efendi Tuzhisar Memlehasında görev yapmıştır. (SVS.H.1302/M.1884: 360) Diğer tuzlalarda da söz konusu olduğu üzere mezkur tuzlanın güvenliğini asker sağlamaktadır. 1298 H. yılı muhtemelen diğer yıllardan farklı olarak asayiş sorunlarının artışı nedeniyle ilk kez 6 adet nefer bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1298/M.1880: 69).

Bingöl Memlehası Hafik Kazasındaki ikinci tuzladır. Sivas'a yaklaşık 3 saat mesafede Bingöl Köyü yakınlarındadır (SVS.H.1300/M.1882: 76). 1292 H. yılına kadar senede 600.000-700.000 kıyye tuz üretimi söz konusuyken (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1301 H. 'de salnameye çıkarılan tuzun son derece kaliteli olduğu ve yıllık üretim hacminin 900.000 kıyye olarak gerçekleştiği kaydı düşülmüştür (SVS.H.1301/M.1883: 75). Tuz üretimindeki artış ürünün bölge

dışına satışını gündeme getirmiş ve 1302 H. senesinde memlehaya ilk kez bir ihracat memuru atanması söz konusu olmuştur (SVS.H.1302/M.1884: 361). Tuzlarda uygulanan çalışanların periyodik olarak değiştirilmesi pratiği Bingöl Memlehasında da gerçekleşmiştir.1289 H.'de ambar sorumlusu Hafız Hasan Efendi ve katip Seyyid Mehmed Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54.), 1292 H. yılında memur- ambar emini Mehmed Ali Efendi, kâtip-sandık emini Mehmed Tayyar Efendi ile kantarcı Mardiros (SVS.H.1292/M.1875: 107.), 1293 H. senesinde memur-ambar emini Hacı Hüseyin Efendi, kâtip-sandık emini Bekir Efendi ile kantarcı Hurşid Ağa, (SVS.H.1293/M.1876: 95.) 1298 H. 'de memur-ambar emini Lütfi Bey, katip-sandık emini Mehmed Nuri Efendi ve kantarcı Hacı Mustafa Ağa (SVS.H.1298/M.1880: 68) 1300 H. yılında memur Fazıl Ağa ve katip Mustafa Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1301 H. senesinde memur Musa Efendi ile katip Sabri Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 75) ve 1302 H.'de ise memur Ali Efendi, kâtip Abdi Efendi ile ihracat memuru İzzet Efendi mezkur memlehadada görev yapmışlardır. (SVS.H.1302/M.1884: 361) Bingöl tuzlasında da güvenlik asker tarafından sağlanmış ve çalışmada kullanılan salname kayıtlarına göre memlehadada asayiş sağlayan nefer sayısında artış olmamıştır.

Hafik Kazasının bir diğer memlehası Yenice'dir. Sivas il merkezine sadece 1.5 saat mesafedeki bu tuzlada yılda 500.000 kıyye 1. kalite tuz üretimi gerçekleştirilmiştir (SVS.H.1301/M.1883: 76). 1292 H. senesinde salname kaydına göre bölgede görev yapan tek memur Osman Nuri Efendi'dir. (SVS.H.1292/M.1875: 110) Sonraki yıllarda da üretim artışı olmadığından devlet tarafından görevlendirilen memur sayısında da bir artış yoktur. 1293 H.'de Şakir Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 98), 1298 H. yılında Mustafa Ağa (H.1298/M.1880: 71),1300 H. (SVS. H.1300/M.1882: 76) ve 1301 H. senelerinde de İzzet Efendi tuzlada görevlidir. (SVS. H.1301/M.1883: 76)1298 H. yılı bölgede görevli asker sayısının üç kat artışının salname kayıtlarına girdiği senedir. 3 silahlı nefer mezkur dönemde tuzlanın güvenliğini sağlamıştır. İki yıl sonra asayişin temininin kolaylaşması nedeniyle asker sayısı azaltılmıştır. Başka bir ifadeyle 1300 H. (SVS.H.1300/M.1882: 76) senesinde ve 1301 H. (SVS.H.1301/M.1883: 76) yılında bölge güvenliğinden sorumlu nefer sayısında düşüş gerçekleşerek sadece 1 asker asayiş amacıyla tuzlada vazife yapmıştır.

Sivas vilayet merkezine yaklaşık 1 saat mesafede olan Mihr-i Vefa Karyesi civarında olan İşhanı Memlehası Hafik Kazasındaki dördüncü tuzladır (SVS.1298/M.1880: 69). Tuzladan yılda 200.000 kıyye 1. kalite tuz çıkarılmıştır (SVS. H.1301/M.1883: 76). Üretilen tuz sadece bölge halkının ihtiyacını karşılamaktadır (SVS. H.1292/M.1875: 108). 1289 H. yılı vilayet salnamesinde sadece memlehanın adı geçmekte görevli memurlar ile üretime dair kayıtlar bulunmamaktadır (SVS. H.1289/M.1872: 54). 1292 H.'de ambar Emine Mustafa Ağa ile kâtip- kantarcı olarak Süleyman Ağa görev yapmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 108). Ertesi sene Mustafa Ağa görevine devam etmiş ve kantarcı olarak Hacı Efendi görevlendirilmiştir (SVS.H.1293/M.1876: 97). 1298

H. senesine gelindiğinde ise çalışanların değiştiği, memur-ambar emini olarak Abdurrahman Efendi ile kâtip-kantarıcı olarak Ömer Efendi'nin görev yapmaktadır. SVS. H.1298/M.1880: 68).1300 H. yılında memlehadaki tek memur Hacı Ahmed Efendi'dir (SVS. H.1300/M.1882: 76). 1301 H. senesinde ambar memuru Hüsnü Efendi (SVS. H.1301/M.1883: 76) ve 1302 H. yılında da ambar memuru Mustafa Efendi'nin (SVS. H.1302/M.1884: 361) isimleri dışında salnamelerde başka adlar kayıt altına alınmamıştır. Tuzlanın güvenliği ile sorumlu nefer sayısı daimi olarak sadece 1 kişi ile sınırlı kalmıştır.

Hafik Kazasının beşinci tuzlası Fadlum Memlehasıdır ve Sivas'a iki saat mesafededir.1292 H. salnamesine göre yıllık 600.000 kıyye tuz üretimi söz konusuken (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1301 H. senesine gelindiğinde yıllık üretim 300.000 kıyye artarak 900.000 kıyyeye ulaşmıştır (SVS.H.1301/M.1883: 75). 1289 H.'de tuzlada sermemur, ambar kâtibi ve başkâtibin çalıştığı ancak bu memurların adlarının kayıt altına alınmadığı görülmektedir (SVS.H.1289/M.1872: 54). 1292 H. yılında ise tüm evrak işleri ile kantarcılık vazifelerinin Sıbgatullah Efendi tarafından yürütüldüğü ve ambar emini olarak da Mehmed Raşid Efendi'nin görevde olduğu bilgileri yıllıkta verilmiştir (SVS.H.1292/M.1875: 107). 1293 H. senesinde ambar emini Hacı Bey ile memur-kantarıcı olarak İzzet Efendi vazife başındadır (SVS.H.1293/M.1876: 95). 1298 H.'de memur-ambar emini Mehmed İzzet Efendi ile kâtip-kantarıcı olarak Mehmed Ali Efendi (SVS. H.1298/M.1880: 68), 1300 H. yılında sermemur Hüseyin Efendi, kantarcı Ahmed Ağa ile kâtip-sandık emini Ömer Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1301 H. senesinde sadece memur Hüseyin Efendi (SVS.H.1301/M.1883: 75), 1302 H.'de ise memur Hüseyin Efendi, başkâtip Mehmed Şükrü Efendi, vezne kâtibi Hasan Efendi, ihracat memuru Hasan Efendi ile kantarcı Osman Ağa tuzlada vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 361).

Fadlum Tuzlası'nda olduğu gibi bölgede bir ihracat memurunun varlığı; üretilen tuzun nitelik ve nicelik açılarından önemli olduğunu göstermektedir. Bunlarla beraber ilk kez bir vezne kâtibinin isminin yıllıkta yer alması mezkur memlehanın bölge ekonomisindeki kıymetini ortaya koyar niteliktedir. Bölge güvenliğini sağlayan asker sayılarındaki düzenli artış da Fadlum memlehasının önem ve değerini kanıtlar niteliktedir. Nitekim 1298 H. senesinde 3 (SVS.H.1298/M.1880: 68), 1300 H.'de 4 (SVS.H.1300/M.1882: 76), 1302 H. yılında da 6 nefer bölgede görev yapmıştır (SVS.H.1302/M.1884: 61).

Hafik Kazasındaki bir diğer tuzla Mardabaş Memlehasıdır ve Ulaş Karyesi civarındadır (SVS.H.1292/M.1875: 109). Sivas'a 3 saat mesafedeki tuzlada yıllık 900.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 77). 1289 H. senesinde ambar kâtibi Mehmed Tahir Efendi ve kâtip İbrahim Efendi (SVS. H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur ve ambar emini Osman Efendi ile kâtip- başkantarcı olarak İsmail Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H.'de de yine mezkur memurlar vazife başındadır (SVS.H.1293/M.1876: 97). 1298 H. senesine gelindiğinde her iki memur da değişmiş, memur ve ambar emini olarak

Hacı Alâeddin Efendi ve sandık emini olarak da kâtip Osman Efendi memlehadâ vazifelidir. (SVS.H.1298/M.1880: 70) 1300 H.'de yeni atanan memur Abdi Efendi eski kâtip Osman Efendi ile beraber çalışmıştır (SVS.H.1300/M.1882: 77). 1301 H. yılında yine memur değişikliği yapılmış, memur olarak Mustafa Efendi atanmıştır. Kâtip yine Osman Efendi'dir (SVS.H.1301/M.1883: 77). 1302 H.'de ise memur Mehmed Efendi ile yeni kâtip Yorgi Efendi bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1302/M.1884: 361). Memlehanın güvenliği daimi olarak asker tarafından sağlanmış ve ciddi bir asayiş sorunu olmayan tuzlada asker sayısı sabit kalmıştır.

Araştırmada kullanılan salname kayıtlarına göre Hafik Kazasında bulunan son tuzla Sivas vilayet merkezine 6 saat mesafede olan Celalli Köyü yakınlarındaki Celalli Memlehasıdır (SVS.H.1292/M.1875: 107). Yılda 60.000 kıyye 1.kalite tuz üretimi yapılmıştır (SVS.H.1301/M.1883: 74). Üretimin az oluşu tuzlada görevli memur sayısının her zaman 1 adet olması sonucunu doğurmuştur. 1292 H.de İsmail Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 107), 1293 H. senesinde Ömer Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 95), 1298 H. senesinde İsmail Hakkı Bey (SVS.H.1298/M.1880: 71), 1300 H.'de Süleyman Bey (SVS.H.1300/M.1882:75.), 1301 H. senesinde Hacı Osman Ağa (SVS.H.1301/M.1883: 74) ve 1302 H. yılında da İzzet Efendi memlehadâ görev yapmışlardır (SVS.H.1302/M.1884: 361). Tıpkı vazifeli memur sayısında olduğu gibi asayişini teminle görevli asker sayısında da bir artış söz konusu olmamış ve salname kayıtlarına göre her zaman sadece 1 adet askerle korunmuştur.

Hamo Memlehası Sivas ve çevresine tuz sağlayan bir diğer tuz kaynağıdır. Sivas'a 20 saat mesafede olan tuzlada yılda yaklaşık 900.000 kıyye 1. kalite tuz çıkarılmakta ve Divriği, Malatya ve Harput'a bölgeden tuz sevkiyatı yapılmaktadır (SVS.H.1301/M.1883: 73). 1289 H. salnamesine göre tuzla Divriği Kazasına bağlıdır. Ambar kâtibi Hüseyin Efendi ve kâtip ise Ahmed Efendi'dir (SVS.H.1289/M.1872: 54). 1292 H. senesi kayıtlarında senede 600.000-700.000 kıyye tuz sağlanan memlehanın güvenliği 2 nefer tarafından sağlanmaktadır. Memur-ambar emini Bekir Efendi, kantarcı Hasan Ağa, kâtip ve sandık emini ise Mehmed Efendi'dir (SVS.H.1292/M.1875: 108). Bir sene sonra asayişini sağlamak için nefer sayısı iki katına çıkarılmış ve memur-ambar emini olarak Mehmed Hamdi Efendi, kâtip-sandık emini olarak Osman Nuri Efendi ile kantarcı olarak da Mahmud Efendi vazifeye başlamıştır (SVS.H.1293/M.1876: 96). 1298 H. senesine gelindiğinde asayişini temin için görevlendirilen asker sayısında yine artış söz konusudur. Toplamda 6 kişi güvenliğinin sağlanması ile sorumludur. Ambar emini-memur Ahmed Nuri Efendi ve kantarcı Hacı Mehmed Efendi'dir. Kâtiplik ve sandık emini vazifesine Osman Nuri Efendi devam etmektedir (SVS.H.1298/M.1880: 69). 1300 H. senesinde tuzla hâlâ Divriği kazasına bağlıdır. 4 asker bölgede vazife yapmaktadır. Memur Bekir Efendi'dir. Kantarcı Süleyman Ağa ve kâtip Osman Efendi görev başındadır (SVS.H.1300/M.1882: 75).1301 H. tarihinde memleha Koçgiri Kazasına bağlanmıştır. Bekir Efendi memur olarak görevine devam etmektedir. Kantarcı kâtibi Mehmed Efendi'dir.

Bölgede asayiş 4 asker sağlamaktadır (SVS.H.1301/M.1883: 73). 1302 H. yılında ihracat memuru Necib Ağa, memur Fazıl Ağa, Kâtip Osman Ağa ve kantarcı Süleyman Ağa vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 360).

Sivas'ın diğer bir tuzlası 1300 H. tarihine kadar Divriği Kazasına bağlıken daha sonra Koçgiri'ne bağlanan ve Karabel Nahiyesi'nde olan Hargün Memlehasıdır. Salnameye göre Koçgiri Sivas'a 16 saat mesafededir. Tuzlada yıllık 900.000-1.000.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmekte ve Malatya, Harput, Elbistan, Gürün, Darende ve Divriği'de tüketilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 74). Yılda 800.000-900.000 kıyye kadar tuz üretilmektedir. 1289 H. yılı salnamesine göre Ambar Kâtibi Mehmed Efendi ile kâtip İzzet Efendi bölgede görev yapmaktadır (SVS.H.1289/M.1872: 54). Tuzlada güvenliğin nasıl sağlandığına dair detay bulunmamaktadır. 1292 H. senesinde yazılan salname daha detaylı bilgiler vermektedir. Mustafa Ağa memur-ambar emindir. Kantarcı İbrahim Efendi'dir. Kâtiplik-sandık eminiği vazifelerini Hasan Efendi yapmaktadır. Kolcu ve süvari marifetiyle bölgenin asayiş sağlanmaktadır (SVS.H.1292/M.1875: 108). 1293 H. senesine gelindiğinde memlehanın 4 nefer ile korunduğunu, memur ve ambar emini olarak Hafız Halil Efendi, Kâtip-sandık emini olarak Mehmed Hamdi Efendi ile Kantarcı Abdürrezzak Efendi'nin isimlerinin salnameye yansıdığını görmekteyiz (SVS.H.1293/M.1876: 96) 1298 H. yılında tuzlanın güvenliğini sağlayan asker sayısında azalma vardır. 2 nefer ve 1 piyade bölgenin asayişinden sorumludur. Ambar emini-memur Ali Rıza Efendi'dir. Kâtip-sandık emini Mehmed Nuri Efendi ile kantarcı Mustafa Efendi memlehadı vazife yapmaktadırlar (SVS.H.1298/M.1880: 69). 1300 H. tarihinde daha önce zikredildiği üzere tuzla Koçgiri Kazası'na bağlanmıştır. Memur Hanefi Bey, Kantarcı Mihail Ağa, kâtip Osman Efendi bölgede 4 asker nezaretinde görev yapmaktadır. Ancak tıpkı bir önceki salname kayıtlarında olduğu gibi mezkur sene kayıtlarında da üretilen tuzun miktarı ve niteliği üzerine herhangi bir kayda rastlanmamaktadır. Hargün Memlehası hakkında 1301H. senesinde yazılan salnamedeki kayıtlar daha detaylıdır. 1302H. yılı salnamesine göre ise memur Bekir Efendi ve Hacı Abdullah Efendi, kâtip Ömer Efendi ve Kantarcı Mihail Ağa ile 6 asker bölgede çalışmaktadır. Bu salnamede ilk kez Hargün Memlehası'nda çıkarılan tuzun ihraç edildiği bilgisine rastlanmaktadır. Ancak bu hususta detaylı bilgi yer almamaktadır.

Vilayetin bir başka tuz kaynağı olan 1298 H. senesine kadar Divriği Kazasına bağlı olan, mezkur tarihten sonra Koçgiri Kazasına bağlanan Körce Memlehasıdır (SVS.H.1298/M.1880: 70). Sivas'a 16 saat mesafededir ve yılda 80.000 kıyye 2. kalite tuz üretilmektedir (SVS.H.1301/M.1883: 74). Bu durum ancak civar köylerin ihtiyacını karşılayabilecek kadar üretim yapılan tuzlada görevli memur sayısının hiçbir zaman 2 kişiyi aşmaması sonucunu doğurmuştur. 1289H. senesinde ambar katibi Mustafa Ağa ile kâtip Osman Nuri Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H.'de memur-sandık emini Lütfi Bey ve kantarcı Osman Nuri Efendi (SVS.H.1292/M.1875: 110) ve 1293 H. yılında memur-sandık

emini Bekir Efendi ile kantarcı Osman Vehbi Efendi (SVS.H.1293/M.1876: 98), 1298 H. senesinde ise memur-ambar emini Bekir Efendi vazifesine devam etmiş ve kâtip-sandık emini Esat Efendi ile çalışmıştır (SVS.H.1298/M.1880: 70). 1300 H. yılında ise sadece Mustafa Ağa bölgede hizmet vermiştir (SVS.H.1300/M.1882: 75). 1301 H. senesinde memur Hacı Yusuf Ağa ile kâtip Ali Efendi görev yapmaya başlamış ve vazifelerine ertesi sene de devam etmişlerdir. Sadece çevre yerleşimlerde tüketilecek kadar tuz üreten Körce memlehasında asayiş sorunu yoktur.

Sarıoğlan Nahiyesindeki Balas (Palas) Memlehası vilayetin bir diğer tuzlasıdır. Üretilen tuzun ihtiyaç fazlası çevre yerleşimlerde satışa sunulmuştur. Memlehadan çıkan tuzun miktar ve kalite bilgileri salname kayıtlarına bulunmamakla beraber görevli memur listeleri tuzlanın nitelik ve nicelik açısından kıymete haiz bir üretim alanı olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. 1289 H. senesinde sandık emini Karabet, ambar kâtabi Hacı Mehmed Ağa ile Mehmed Talat Ağa (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur Talat Efendi, kâtip Ahmed Efendi, sandık emini Hoca Karabet, ambarcı Mehmed Nuri Efendi, kantarcı Şakir Efendi, muvakkit vezne kâtabi Mehmed Tahir Efendi ve muvakkit kantarcı Hacı Mehmed Ağa'nın görev başında oluşu ancak iş yükü ve üretim artışıyla açıklanabilir (SVS.H.1292/M.1875: 110). 1293 H.'de muvakkit kantarcı Hacı Mehmed Ağa ve ambarcı Mehmed Nuri Efendi dışında tüm tuzla çalışanları değişmiş, ancak kadro sayısında azaltmaya gidilmemiştir (SVS.H.1293/M. 1876:98).

Beliç (Peliç) Aziziye Kazasına bağlı 2. memlehadır. Gedikçik Nahiyesi civarındadır. Tuzla hakkında görevli memur adları ve nefer sayıları dışında salnamelerde detaylı bilgi bulunmamaktadır. 1289 H. senesinde sandık emini-kâtip Mahmud Efendi ve ambar kâtabi Nuri Efendi (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H.'de memur-ambar emini Mehmed Efendi, kâtip-sandık emini Ahmed Efendi ve kantarcı Mustafa Efendi'nin memlehadı görev yaptıkları kayıt altına alınmıştır (SVS.H.1292/M.1875: 108). 1302 H. yılında ise memur Feyzullah Efendi, kâtip Raif Efendi ve Kantarcı Süleyman Efendi ile 1 nefer bölgede hizmet vermişlerdir (SVS.H.1302/M.1884: 361).

Bedirli Tuzlası Sivas Vilayet Salnamelerinde kayıt altına alınan tuzlalardan bir başkasıdır. Tonus Kazası İlbeyli Nahiyesi Bedirli, Karyesinde. Sivas'a 7 saat mesafedeki memlehadı üretilen tuzun nitelik ve nicelik bilgileri çalışılan salnamelerde yer bulmamıştır. 1289 H.'de ambar kâtabi Mehmed Ali Efendi ve ismi zikredilmeyen bir memur (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. senesinde memur-sandık emini Mustafa Efendi ile kâtip- ambarcı ve kantarcı Mehmed Hanifi Bey (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H. yılında memur-sandık emini İsmail Efendi ile kâtip-ambarcı ve kantarcı Süleyman Bey (SVS.H.1293/M.1876: 97), 1298 H.'de memur-ambar emini Osman Ağa ile kâtip-kantarcı Musa Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 70) ve 1302 H. senesinde de memur Ahmed Efendi görev başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 362). Bedirli Memlehasında ciddi bir asayiş

sorunu var olduğuna dair herhangi bir bilgi salname kayıtlarında bulunmamaktadır.

Sivas Vilayet Salnamelerinde bahsi geçen son memleha Finize Tuzlasıdır. İl merkezine 12 saat mesafedeki memlehada yılda 30.000 kıyye ikinci kalite tuz üretilmiştir (SVS.H.1301/M.1883: 78). 1289 H. senesinde ambar memuru Ali Efendi ile birlikte ismi yıllıkta zikredilmeyen bir memur (SVS.H.1289/M.1872: 54), 1292 H. yılında memur- sandık emini- kâtip Hasan Efendi ile ambarcı-kantarcı Rıza Bey (SVS.H.1292/M.1875: 109), 1293 H.'de memur- sandık emini-kâtip Ali Ağa ve ambarcı-kantarcı Mustafa Efendi memlehada vazife yapmıştır (SVS.H.1293/M.1876: 98).1298 H. senesinde ise memur-ambar emini Mehmed Selim Ağa ve kâtip-sandık emini Hacı Mehmed Efendi (SVS.H.1298/M.1880: 70), 1300 H. yılında memur Hacı İsmail Efendi ve Kâtip Ali Efendi (SVS.H.1300/M.1882: 77), 1301 H.'de memur Veli Efendi ve kâtip Ömer Efendi memlehada hizmet sunarken (SVS.H.1301/M.1883: 78) çalışmada kullanılan en son salname olan 1302 H. yıllığına göre memur Yusuf Efendi ve Kâtip Nuri Efendi vazife başındadır (SVS.H.1302/M.1884: 362). Finize Tuzlasında asayiş hususunda 1298 H. yılı dışında nefer sayısının artışı ile sonuçlanan durumlar söz konusu olmamıştır. Mezkur senede ise 4 adet silahlı kolluk gücü bölge güvenliğinin sağlanması ile görevlidir (SVS.H.1298/M.1880: 70). Ancak asker sayısındaki artış ile alakalı herhangi bir detay salnamelerde yer almamıştır.

SONUÇ

Hayvansal ve bitkisel ürünlerin uzun süre saklanması için elektrik enerjisi ile çalışan soğutucuların üretiminden önce insanlar bu amaçla tuz kullanmıştır. Osmanlı coğrafyasındaki çok sayıda tuzla halkın dışarıya bağımlı olmadan öz kaynaklarıyla bu ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlamıştır. Devlet yıllıkları olan salnamelerde her vilayet için tuz madenlerinin genel görünümünü ortaya koymaktadır. Sivas vilayetinin 19.yüzyılda gerçekleştirdiği tuz üretiminin anlaşılmasında salnameler de resmi ve detaylı bilgi vermeleri hasebiyle kıymetli birer kaynaktır. İldeki memlehalara coğrafi konumu ve vilayet merkezine olan uzaklığı yıllıklarda yer almıştır. Kimi zaman idari kolaylıklar nedeniyle tuzların bağlı olduğu kazaların değişimi söz konusudur ve bu durum da salnamelerde belirtilmiştir.

Tuzlarda görevlendirilen devlet memurlarının isimleri de il yıllıklarında kayıt altına alınmıştır. Memurların ihtiyaç duyulduğunda görev yerleri değiştirilmiş ve kimi zaman da devlet görevlilerinin vazifeden el çektirilmesi mevzu bahis olmuştur. Ancak memurların atanma sebeplerine dair her hangi bir detay salnamelerde yer almamıştır. Memlehanın çalışanları arasında Müslüman- gayr-i Müslim ayrımına da gidilmemiştir. 214 Müslüman 14 gayrimüslim çalışan ismi kayıtlara yansımıştır. Fakat kimi zaman salnamelerde memurların sadece sayısının verilmesi ve isimlerin kayıt altına alınmamış olması bu konuda bir yargıya varmayı zorlaştırmaktadır.

Sivas vilayetindeki memlehalarda üretilen tuzun ekonomik değerine ilişkin detaylar da salnamelerde bulunmaktadır. Günümüzde hala yöre halkı tarafından kullanılan bu memlehalarda 19. asırda üretilen tuzun nitelik ve nicelik bilgileri ile tüketim alanlarına dair detaylı bilgiler de devlet yıllıklarında yer almıştır.

Memlehalarda görevli asker sayılarının da salnamelerde yer alması araştırmacılara sadece tuzlaların değil aynı zamanda memlehanın bulunduğu bölgenin genel asayiş durumu hakkında bilgi sunmaktadır. İhtiyaç duyulduğunda gerçekleşen görevli kolluk güçlerinin sayısındaki artış yıllıklarda kayıt altına alınmıştır. Ancak güvenlik sorunlarına dair detaylara salnamelerde yer verilmemiştir.

KAYNAKLAR

- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1288/M.1871),Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 2, 106 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1289/M.1872), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 3, 120 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1292/M.1875), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 5, 142 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1293/M.1876), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 6, 128 sayfa.
- Salname- i Vilayet-i Sivas. (H.1298/M.1880), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 8, 233 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1300/M.1882), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 10,189 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1301/M.1883), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 11, 223+103 sayfa.
- Salname-i Vilayet-i Sivas. (H.1302/M.1884), Sivas Vilayet Matbaası, Def'a 12,460 sayfa.